

Fehmi REXHEPI

MASAKRA E TIVARIT NË HISTORIOGRAFINË SHQIPTARE

Në historiografinë e Kosovës, por edhe në atë të Jugosllavisë dhe të Shqipërisë, për Masakrën e Tivarit, deri në vitet e '90-ta pothuajse është ditur dhe shkruar shumë pak për arsye të njohura. Edhe ata që në shkrimet e veta i përmendin plotësimet e Armatës IV të Jugosllavisë me njësitet partizane, kryesisht të mobilizuara nga Kosova e përcjellin vetëm itinerarin Prizren-Shkodër-Tivar, pa hyrë në përshkrimin apo në komentimin e rrethanave të zhvilluara gjatë procesit të deportimit.

Në literaturën historike dhe publicistike në gjuhën shqipe, por edhe në atë serbe për Masakrën e Tivarit hasim në shprehje të ndryshme dhe të shumëllojshme si: masakra, ploja, incidenti, rasti, ngjarja, likuidimi, vrasja, viktimë, pushkatimi, krimi, golgota, varri me i madh shqiptar, varri ma i madh në Ballkan, golgotë holokausti, e deri të shprehja gjenocid.

Të dhënat e para jo të plota zyrtare për Masakrën e Tivarit, të thëna nga një udhëheqës i lartë partiak në nivel të Serbisë e Jugosllavisë, i hasim në diskutimin e Aleksandër Rankoviçit që bëri në Kongresin Themelues të Partisë Komuniste të Serbisë i mbajtur më 8-12 maj të vitit 1945, në Beograd.

Është me interes të potencohet se derisa në Kongresin Themelues të Partisë Komuniste të Serbisë, pra derisa ishte ende e freskët Masakra e Tivarit, flitet dhe pranohet si një “gabim i tmerrshëm”, ky rast më pas heshtet në përgjithësi pothuajse deri në përfundim të Luftës së Ftoftë gjegjësisht deri në shpërbërjen e Jugosllavisë në vitet ‘90-të të shekullit të kaluar kur u riaktualizua nga historiografia në Kosovë dhe në Shqipëri.

Aleksandër Rankoviqi, mban arealin e një antishqiptari, sipas të gjitha gjasave është i pari dhe i fundit udhëheqës partiak dhe shtetëror i Serbisë që e pranon fajin publikisht, sa do që mundohet ta minimizojë numrin e të vrarëve. Ai në Kongresin Themelues të komunistëve serbë e bëri këtë derisa ende po vazhdonin luftimet kundër forcave gjermane në viset veriperëndimore të Jugosllavisë, duke pranuar vetëm 430 të vrarë.

Si e trajtoi Aleksandër Rankoviqi Masakrën e Tivarit në Kongresin e komunistëve serbë?

Në ditën e katërt të Kongresit, më 11 maj 1945, ai duke replikuar në diskutimin e Dushan Mugoshës-sekretar i Komitetit Krahinor të PKJ-së për Kosovë e Rrafsh të Dukagjinit, duke u munduar t’iu hedhë tërë fajin udhëheqjes kosovare, pos tjerash tha: *“...Shoku Mugosha, deklaroi së konsiderohen heronj në Kosovë e Rrafsh të Dukagjinit ata të cilët vendosin të kritikojnë dhe tha se kjo është shenjë e një farë prapambeturi e këtyre njerëzve. Unë mendoj, së kjo është para së gjithash shenjë e punës jo të drejtë e marrëdhënieve jo të drejta të udhëheqësve tanë ndaj tyre. Mendoj se në radhë të parë kjo është pasojë e një farë frike që sundon te ata njerëz e në veçanti te shqiptarët, për të cilët u fol shumë dhe në lidhje me të cilët u evidentuan disa gabime. Ne do të gabonim nëse këtu në këtë tubim partiak nuk i paraqesim disa gabime të tmerrshëm të cilat janë kryer ndaj shqiptarëve, për të cilët këtu folëm shumë. Ju e dini që në Kosovë e Rrafsh të Dukagjinit është caktua detyra e mobilizimit. Mobilizimi është zbatuar por organizata partiake, udhëheqja partiake në Kosovë e Dukagjin nuk i mori të gjitha masat*

*që të sigurohet mobilizimi i drejtë, pra që të paraqitën vullnetarisht në ushtrinë tonë, ta kuptojnë së është obligim i tyre që t'i përgjigjen thirrjes së ushtrisë sonë dhe të marrin pjesë në luftë kundër okupatorit dhe tradhtarëve të vendit”.*¹

Më pas Aleksandër Rankoviqi, në vazhdim të diskutimit do të konstatojë se në Kosovë pos tjerash: “...Ndodhën ngjarje të tilla të cilat më së miri flasin edhe për shovinizëm edhe për lokal-patriotizëm dhe në përgjithësi mbi qëndrimin jo të drejtë të komunistë ndaj masave. Gjatë përcjelljes-deportimit të një numri shqiptarësh për plotësimin e njësive të Armatës IV ndodhi një incident i cili nuk ishte i tillë që nuk mund të lokalizohej që pasojat të mos mund të zvogëloheshin. Unë nuk do të hyjë në detaje. Një shqiptar i revoltuar në një përcjellës, hoqi pushkën dhe e vrau. E vrau shokun tonë luftëtar. Por, shokët tonë që në vend se tërë ngjarjen ta zgjidhin, që të mos nxitë grindje, ata kanë dashtë t'i dënojnë, kanë dashtë të zbatojnë reprezalje, deshën të pushkatojnë 40 shqiptarë për një luftëtarë tonin të vranë. Shpërtheu revolta. Disa shqiptarë filluan të hedhin bomba. U hodhën ndoshta disa bomba. Ndërsa, udhëheqësit tonë hapën zjarr dhe vranë 300 shqiptarë. Ky është shembull në të cilin patjetër duhet të mësojmë dhe ne që punojmë me ushtrinë dhe ne që punojmë në teren. Unë mendoj se ajo është çështje e tillë e cila na sjellë dëme të mëdha e që shkatërron jo vetëm autoritetin e ushtrisë sonë por edhe të partisë sonë, shkatërron autoritetin e udhëheqësve tanë...”²

Në vazhdim ai përmend edhe rastin e masakrimit të ushtarëve shqiptarë në Goricë, duke ia lënë fajin për të gjitha këto udhëheqësve politikë të Kosovës. Ai konstaton së: “...Rasti i dytë, që gjithashtu është pasojë e burokratizmit dhe e krimeve të pajustificueshme është që disa shqiptarë nga ai kontingjent u vendosën në lokalet ku më parë ishte një magazinë-baroti. Edhe aty u ngulfatën 130 njerëz, ja këto janë shembuj në të cilat duhet mësuar. Janë shembuj me të cilët

¹ *Osnivački Kongres KP Srbije*, Institut za Istoriju Radničkog Pokreta Srbije, Beograd 1972, f. 157.

² *Po aty*, f. 157-158.

duhet edukuar udhëheqja jonë. Shqiptarët kanë humbur besimin, kjo është e qartë, dhe nuk e kanë humbur për shkak së e ka ndjerë në lëkurën e tyre Jugosllavinë e vjetër, por e kanë humbë edhe për shkak të gabimeve të cilat i kryen udhëheqësit tonë ndaj tyre. E gjithë kësaj, ka mund t'i iket vetëm nëse udhëheqja jonë në Kosovë do ta kishte kryer me rregull mobilizimin dhe do ta kishte kryer me rregull transportin e ushtarëve. Megjithatë, ata ju kanë lënë në duar disa ushtarëve, komandave të vendit, disa burokratëve, disa njerëzve të pa ndërgjegjshëm...”.³

Më duket mjaft me interes të potencohet edhe fakti se në këtë diskutim Aleksandër Rankoviqi, e atakon duke e akuzuar Dushan Mugoshën, i cili gjatë diskutimit të tij ishte ankuar edhe për administratën dygjuhësore në Kosovë. Me këtë rast, Aleksandër Rankoviqi shton se: *“...Shoku Dushan Mugosha, gjithashtu foli për pjatën e dyfishtë, që nënkupton dygjuhësinë, ja ky është shovinizëm në praktikë.”*⁴

Trajtimi i Masakrës së Tivarit nga historiografia në Kosovë

Në vitet ‘90-të të shekullit të kaluar, kur filloi demokratizimi i jetës politike nëpërmes procesit të pluralizmit politik, u krijua një klimë e re më e favorshme edhe për trajtimin e temave të nxehta historike të cilat në monizëm ishte e pamundur që të trajtohen. Në këtë grup të temave hynë edhe Masakra e Tivarit e cila filloi të bëhet temë shqyrtimi e historianëve.

Ndër autorët e parë që në këtë periudhë merret me trajtimin e Masakrës së Tivarit në historiografinë e Kosovës është dr. Muhamet Pirraku, i cili në librin e tij, *“Ripushtimi jugosllav i Kosovës 1945”*⁵, një kapitull të veçantë atë të IX (f. 121-138), e titullon *Masakër në Tivar më 1 prill 1945*, ku në mes të tjerash konstaton se:

³ *Po aty*, f. 158.

⁴ *Po aty*.

⁵ Muhamet Pirraku, *Ripushtimi jugosllav i Kosovës 1945*, Prishtinë 1992.

*“Mobilizimi, rekrutimi i dhunshëm, dhe deportimi i shqiptarëve jashtë Kosovës ishte formë e gjenocidit mbi popullin shqiptar”.*⁶

Për Masakrën e Tivarit një libër të veçantë e boton edhe dr. Hakif Bajrami, me titull *“Tragjedia e Tivarit”*⁷, mirëpo të dhënat që sjellë ky autor për Masakrën e Tivarit janë të paargumentuara qoftë me dokumente relevante, qoftë me atë të dorës së dytë. Ai sjellë shumë ekzagjerime pa mbulesë. Në mes të tjerash, Hakif Bajrami shkruan: *“Të vrarët nuk janë numëruar. Vetëm në rrugët (2 380), por edhe ata që kishin mbetur në ndertës (afro 400), edhe ata që ishin vendosur pranë deponisë (nga 730) që të gjithë (e së pari këta të fundit), ishin bërë ployë. Lidhur me këtë, dokumentet e ruajtura të veprimtarisë së Brigadës X Malazeze vërtetojnë së në Tivar, brenda tri orësh ishin likuiduar afro 4 100 shqiptarë të mobilizuar si plotësim kinse për brigadat e Armatës IV të Jugosllavisë”.*⁸

Një trajtim më të vëmendshëm dhe më përmbledhës për Masakrën e Tivarit e bënë edhe studiuesi nga Tirana dr. Lefter Nasi, në veprën e tij *“Ripushtimi i Kosovës shtator 1944-korrik 1945”*⁹, ku në kuadër të titullit *“Mobilizimi i të rinjve shqiptarë dhe Masakra e Tivarit”* (f. 173-179), trajton këtë çështje me peshë për historiografinë tonë. Autori mbështetet në historiografinë jugosllave, dëshmitarët e ngjarjeve, Arkivin Qendror Ushtarak (AQU), në kujtimet e pjesëmarrësve të mobilizuar si dhe në ndonjë autor e publicist që flet për këtë ngjarje.

Me Masakrën e Tivarit, merret edhe dr. Muhamet Shatri në monografinë, *“Kosova në Luftën e Dytë Botërore”*.¹⁰ Ai në një kapitull të veçantë flet për terrorin dhe gjenocidin në Kosovë dhe në trevat e tjera shqiptare gjatë muajve mars-qershor 1945, ku në mes tjerash trajton edhe Masakrën e Tivarit si dhe likuidimin e

⁶ *Po aty*, f. 121.

⁷ Hakif Bajrami, *Tragjedia e Tivarit*, Prishtinë 1993.

⁸ *Po aty*, f. 204.

⁹ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës shtator 1944-korrik 1945*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë-Instituti Historisë në Tiranë, Tiranë 1994.

¹⁰ Muhamet Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore*, Instituti i Historisë-Prishtinë, Prishtinë 1997.

shqiptarëve në brigadat kosovare nga ana e kuadrit komandues të këtyre njësive që në tërësi ishin serbo-malazeze.

Po ashtu, informacione për Masakrën e Tivarit hasim edhe në librin e autorit të kësaj kumtese, me titull “Gjilani me rrethinë në Luftën e Dytë Botërore”¹¹, ku në një kapitull të veçantë, ofrohen të dhëna për masakrat e njësive partizane në territorin e gjerë të Gjilanit, por edhe jepen të dhënat edhe për Masakrën e Tivarit dhe dimensionin e saj historik si ngjarje e veçantë dhe shumë e dhimbshme për shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore.

Sa ishte numri i të vrarëve në Masakrën e Tivarit?

Një problem shumë me rëndësi për të ardhur deri te e vërteta për masakrën e Tivarit është edhe saktësimi i numrit të të vrarëve dhe i të plagosurve si dhe i atyre që e përjetuan atë tmerr. Të dhënat për numrin e të vrarëve në Tivar janë të ndryshme dhe kontradiktore. Ai varet nga burimet që autorët iu referohen. Ende nuk ka një listë të plotë dhe të saktë të atyre që u vranë në këtë masakër, por as para dhe pas saj. Kjo mungesë e pasaktësisë vije për shkak se organet ushtarake dhe shtetërore i kanë fshehur të dhënat për opinion, ngase arkivat serbe e jugosllave në të cilat besohet se duhet të ekzistojnë të dhënat vazhdojnë të jenë të mbyllura për studiuesit shqiptarë.

Në fakt duhet të ceket se shumica e pjesëmarrësve të mbetur gjallë, por edhe e atyre që kanë shkruar për këtë ngjarje dhe deri në vitet e ‘90-ta ka qenë temë e ndaluar për arsye të njohura politike. Ata tani në kujtimet dhe shkrimet e tyre nuk hezitojnë edhe t’i zmadhojnë të dhënat për viktimat, e kjo ndoshta mund të arsyetohet për faktin se këto shkrime, por edhe këto deklarata e kujtime të shkruara janë dhënë dhe janë shkruar në periudhën pas shthurjes së sistemit komunist në Jugosllavi e sigurisht që ka ndikuar edhe urrejtja e madhe, por edhe frustrimi disa dekadash që akterët nuk

¹¹ Fehmi Rexhepi, *Gjilani me rrethinë në Luftën e Dytë Botërore*, Instituti i Historisë-Prishtinë, Prishtinë 1998.

kanë mundur dhe nuk kanë guxuar t'i shpalosin mendimet e veta për hir të pasojave politike, por edhe dënimeve të paimagjinueshme.

Shumë autorë dhe disa publicistë e ekzagjerojnë numrin e të vrarëve në Masakrën e Tivarit të vitit 1945. Rasti është *sui generis*, pra i veçantë në historinë e luftërave sepse nuk ka raste në botë që eprorët dhe oficerët t'i vrasin ushtarët e vetë pa ndonjë gjyq, qoftë edhe ai gjyq formal. Nisur nga ky argument mendojmë se është detyrë dhe nder i historianëve që të nxjerrin numrin e saktë të viktimave të Masakrës së Tivarit. Aq më tepër kur kjo masakër është frymëzuar nga ndjenjat e racizmit antishqiptar. Edhe ky fakt shton nevojën për t'u marrë me seriozitetin e duhur studiuesit e kësaj ngjarje tragjike të historisë së popullit shqiptar.

Disa autorë shkruajnë se janë vrarë 1 700-2 000, disa 3 000, e disa edhe 4 000, si dhe rasti me eklatant është ai i Hakif Bajramit, i cili pa asnjë mbështetje dokumentare thekson se në Tivar u vranë mbi 7 100 shqiptarë. Këto shifra me duket janë të ekzagjeruara, sepse po të nisemi nga fakti se të gjithë të mobilizuarit që janë vrarë në Tivar janë trajtuar më pas si dëshmorë të rënë në Luftën Nacionalçlirimtare. Faktet flasin se gjithsej statusin e dëshmorit të LNÇ-së në Kosovë e kanë gëzuar mbi 6 200 veta të të gjitha nacionaliteteve që jetonin në Kosovë e që shumica prej tyre siç dihet ishin serbë e malazezë. Shtrohet pyetja sikur të ishin vrarë 4 000 apo 7 100 në Tivar, atëherë ku mbetën pjesëtarët e tjerë të LNÇ-së në Kosovë që kanë rënë gjatë Luftës së Dytë Botërore në të gjitha fushëbetetj anekënd Kosovës dhe viseve të tjera në ish-Jugosllavi.

Për të shuar një mal paqartësish dhe për të ardhur deri te e vërteta e ngurtë për numrin e të masakruarve në Tivar më 1945, do të ishte mirë të ndërmerret një angazhim i Institutit të Historisë, që të vjelë të dhënat arkivore në arkivat shqiptare dhe jugosllave, duke i krahasuar me të dhënat në terren, për të ardhur deri te një e vërtetë e përafërt, sepse e vërteta absolute nuk ekziston.

